

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.45/.47

РОЗІРВАННЯ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ ТА ПРИПИНЕННЯ КРЕДИТНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

TERMINATION OF THE CREDIT AGREEMENT AND DISSOLUTION OF THE CREDIT COMMITMENTS: CORRELATION OF CONCEPTS

Гриник Л.І.,

*аспірант кафедри цивільного права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань, пов'язаних із припиненням кредитного зобов'язання та розірванням кредитного договору. Запропоновано визначення припинення кредитних зобов'язань. На основі аналізу емпіричної бази дослідження, а також правозастосовної практики здійснено розмежування цих інституцій.

Ключові слова: кредитний договір, цивільно-правове зобов'язання, припинення цивільно-правового зобов'язання, кредитне зобов'язання, припинення кредитного зобов'язання, розірвання кредитного договору.

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов, связанных с прекращением кредитного обязательства и расторжением кредитного договора. Предложено определение прекращения кредитных обязательств. На основе анализа эмпирической базы исследования, а также правоприменительной практики осуществлено разграничение данных понятий.

Ключевые слова: кредитный договор, гражданско-правовое обязательство, прекращение гражданско-правового обязательства, кредитное обязательство, прекращение кредитного обязательства, расторжение кредитного договора.

The article deals with investigation of current issues related to the termination of credit commitments and termination of the credit agreement. The author suggested definition of the termination credit commitments. The author distinguishes the appropriate concepts by analyzing the empirical base of research and law enforcement practice.

Key words: credit agreement, civil commitment, termination of civil commitment, credit commitment, termination of credit commitments, termination of the credit agreement.

Актуальність теми. Цивільний кодекс (далі – ЦК) України як основний регулятор приватноправових відносин закріпив низку норм, що регулюють припинення зобов'язання, правові наслідки порушення цивільно-правового зобов'язання, а також відповідальність за таке порушення. Відповідним кодифікованим актом урегульовано загальні положення щодо укладення, зміни та розірвання договору й окремі положення щодо деяких видів договірних зобов'язань (наприклад, загальні положення щодо купівлі-продажу (глава 54), дарування (глава 55), ренти (глава 56), страхування (глава 67), позики, кредиту, банківського вкладу (глава 71) тощо). Проте ЦК України не містить спеціальних норм щодо врегулювання поняття кредитного зобов'язання, припинення кредитного зобов'язання, підстав розірвання кредитного договору та наслідків такого припинення чи розірвання. Господарський кодекс (далі – ГК) України також закріплює загальні положення про господарські зобов'язання й господарські договори. На практиці суб'єкти під час урегулювання кредитних правовідносин використовують, відповідно, загальні положення ЦК України та ГК України стосовно припинення кредитного зобов'язання чи розі-

рвання кредитного договору. Перехід до ринкової економіки створив необхідні умови для поширення кредитних відносин. Виникає багато проблемних питань, пов'язаних із недосконалим урегулюванням відповідних правовідносин, недоліками в розумінні сутності понять кредитних зобов'язань і кредитних договорів, моментом припинення таких правовідносин між сторонами кредитного договору, правами та обов'язками сторін, що виникають під час укладення кредитного договору і його виконання, з наслідками порушення кредитних зобов'язань. Тому необхідно дослідити теоретичну та правозастосовну базу з питань припинення чи розірвання кредитного договору, проаналізувавши яку, виявити недоліки й знайти шляхи їх вирішення.

Дослідженню питань, пов'язаних із розірванням і припиненням договору, припиненням договірних цивільно-правових зобов'язань, присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як М.І. Брагінський, А.М. Блащук, С.О. Бородовський, В.В. Вітрянський, О.І. Міхно, В.Г. Олюха, О.П. Печений, Н.М. Процьків, С.О. Соменков, І.В. Спасибо-Фатеева та ін. Частково питання щодо припинення й розірвання кредитного договору в працях торкалися

такі науковці, як С.М. Лепех; щодо засобів і правового режиму забезпечення кредитних зобов'язань – М.В. Андріанов; щодо регулювання кредитних відносин за законодавством України – Л.Г. Рябко та ін.

Метою статті є аналіз доктринальних і законодавчих положень стосовно припинення цивільно-правових зобов'язань, розірвання цивільно-правових договорів, зокрема припинення й розірвання кредитного договору та припинення кредитних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. Принципи непопущності договорів “*pacta sunt servanda*” [9, с. 45], *favor contractus* [14, с. 217], зміст яких полягає в необхідності збереження первинної домовленості сторін, були відомі ще римському приватному праву і зберегли свою цінність до сьогодні. Такий принцип, як принцип стабільності, у зобов'язальному праві означає неприпустимість односторонньої зміни, розірвання та відмови від виконання зобов'язання. Проте він не виключає можливість змінити чи розірвати договір у встановленому законом порядку [5, с. 5–6]. Разом із тим принцип договірності права “*clausula rebus sic stantibus*” передбачає можливість уникнути пов'язаності за договором унаслідок різкої зміни обставин [16, с. 261–262].

У ЦК України знайшла безпосереднє закріплення норма про те, що зобов'язання є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (ст. 509). Отже, концепція зобов'язання-правовідношення знайшла своє безпосереднє законодавче закріплення, а відтак цілком логічним має бути висновок, що припинення зобов'язання – це є водночас і припинення правовідношення. Загальновідомо, що цивільні зобов'язання виникають у силу різних юридичних підстав, серед яких найбільш вагоме місце посідають договори, що власне закріплено в ст. ст. 11 і 509 ЦК України. Отже, договір є лише однією з підстав виникнення цивільно-правового зобов'язання [6]. Однак необхідно враховувати ту обставину, що в окремих випадках у літературі, в договірній практиці під договором розуміють і саме зобов'язання. Більше того, в окремих правових системах (наприклад, Франції) ці поняття ототожнюються [4]. Проте правова система України побудована так, що вимагає чіткого розмежування зобов'язання й договору особливо у правозастосовній практиці та спеціальних наукових дослідженнях. Правовою підставою для такого розмежування має слугувати насамперед ст. 626 ЦК України, згідно з якою договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Можна стверджувати, що юридичною метою такої «домовленості»-договору фактично є виникнення зобов'язального правовідношення [1, с. 19]. У коментарі до ЦК України за ред. Є.О. Харитонова та О.М. Калітенко, зокрема, зазначалося, що при-

пинення – остання стадія існування зобов'язання, із завершенням якої первісний юридичний зв'язок між сторонами, виражений у конкретному зобов'язанні, утрачається [17].

Якщо аналізувати положення книги п'ятої «Зобов'язальне право», то можна з очевидністю дійти висновку про існування трьох стадій функціонування зобов'язального правовідношення: а) виникнення; б) виконання; в) припинення. А.М. Блашук виділяє такі складові частини динаміки зобов'язального правовідношення: виникнення, зміна правовідношення, виконання суб'єктивних обов'язків, порушення зобов'язання і його захист, припинення зобов'язання, які завжди є або можуть бути. У будь-якому разі зобов'язальне правовідношення як мінімум має дві стадії: виникнення та припинення зобов'язання, а наявність інших залежить від виконання чи невиконання його суб'єктами обов'язків та інших обставин [1, с. 40]. На нашу думку, виділення трьох стадій функціонування зобов'язального відношення є більш вдалим, оскільки не завжди існує порушення зобов'язання, і про захист ми можемо говорити не лише на стадії виконання зобов'язання (було б більш доцільно говорити «охорона»), а й після його припинення – про захист прав сторін такого правовідношення, відновлення їхнього становища в разі порушення зобов'язання тощо. Другий підхід є більш деталізованим, що заслуговує на увагу.

У главі 50 ЦК України «Припинення зобов'язання» відсутнє визначення припинення зобов'язання, в ній лише перераховуються окремі підстави його припинення. У цивілістичній доктрині досить поширеною є думка про те, що під припиненням зобов'язань необхідно розуміти припинення прав та обов'язків його учасників, які становлять зміст зобов'язання. О.С. Іоффе під припиненням зобов'язання розглядав зникнення первісно встановленого зобов'язання як конкретного виду зобов'язальних зв'язків [6, с. 184–185]. Перелік підстав припинення зобов'язань не є вичерпним, оскільки окремі підстави можуть передбачатися також договором або нормами закону. Відповідно до ст. 598 ЦК України, зобов'язання припиняється частково або в повному обсязі на підставах, установлених договором або законом. Припинення зобов'язання на вимогу однієї зі сторін допускається лише у випадках, установлених договором або законом. ЦК України визначає такі випадки припинення зобов'язання, як припинення зобов'язання виконанням (ст. 598), передаванням відступного (ст. 600), зарахуванням (ст. 601), за домовленістю сторін (ст. 604), прощенням боргу (ст. 605), поєднанням боржника і кредитора в одній особі (ст. 606), неможливістю виконання зобов'язання (ст. 607), припинення зобов'язання у зв'язку зі смертю фізичної особи (ст. 608), ліквідацією юридичної особи (ст. 609).

Активна дискусія в науці цивільного права завжди точилася стосовно питання про співвідношення моменту припинення договору та моменту припинення договірності зобов'язання. Даючи відповідь на це питання, звернемося до законодавства. Так, згідно

з ч. 1 ст. 631 ЦК України, строком договору є час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права й виконати свої обов'язки відповідно до договору. Це означає, що договір є чинним упродовж строку, визначеного договором, а в момент спливу такого строку можна припустити, що його дія припиняється. Проте закінчення строку договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору (ч. 4 ст. 631 ЦК України). Із цього випливає логічний висновок, що припинення чинності договору не означає, що кредитор у разі порушення його прав не має права на захист і застосування до порушника заходів цивільно-правової відповідальності.

Під зміною й розірванням договору С.О. Бородовський розглядає нормативно-логічну послідовність дій, що вчиняють сторони в порядку та на основі підстав, передбачених договором чи законодавством, з метою змінити чи розірвати укладений між ними договір на майбутнє. У цьому випадку зміна договору виражається в діях сторін, заснованих на їх домовленості або положеннях нормативно-правових актів, предметом яких є часткова чи повна зміна умов договору на майбутнє, їх доповнення або скасування дії. Розірвання договору натомість визначається як дії сторін, спрямовані на повне припинення укладеного між ними договору на майбутнє. В окремих випадках змінити й розірвати договір може одна зі сторін самостійно. В основі таких односторонніх дій повинна бути правова норма або попередня домовленість сторін про надання одній із них права змінити або розірвати договір без додаткового погодження з іншими його учасниками. Зміна чи розірвання договору є дією (діями), спрямованою на зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків його сторін [2, с. 145]. Норми ЦК України (ст. ст. 651–654) не поширюються на домовленість про зміну чи розірвання договору з особою, яка не є його стороною. Також у доктрині цивільного права наявна позиція, що розірвання договору – це дія, спрямована на часткове або повне припинення невиконаного договору на майбутнє [12, с. 8].

І.О. Ромащенко під час дослідження зміни та припинення цивільного правовідношення розглядає зміну правовідношення в зміні суб'єкта, об'єкта чи змісту такого правовідношення, а припинення правовідношення – як припинення всіх прав та обов'язків сторін правовідношення. Додатковими критеріями для такого розмежування вчений називає предмет і спосіб виконання зобов'язання [13, с. 89]. Припинення зобов'язального правовідношення в силу притаманних таким відносинам особливостей автором розглядається ширше за зміну зобов'язального правовідношення, як таке, що полягає в зміні предмета і способу виконання зобов'язання. Відповідна наукова позиція заслуговує на увагу, оскільки автором виділено критерії для чіткого розмежування зміни та припинення зобов'язального правовідношення, що є необхідним для реалізації учасниками правовідносин своїх прав та обов'язків на практиці, з метою їх охорони й захисту на всіх стадіях виконання зобов'язання.

Правова форма розірвання договору застосовується лише до тих зобов'язань, строк виконання яких до моменту розірвання договору не настав або не припинено їх триваюче виконання, і лише в тій частині, яка стосується майбутнього періоду. Розірвання договору є юридичним фактом, який тягне за собою припинення на майбутнє зобов'язального правовідношення, що виникло з договору, і всіх прав та обов'язків, що становлять його зміст. Права й обов'язки, які випливають із зобов'язань, прийнятих на себе сторонами протягом періоду, що передував розірванню договору, повністю зберігаються (виконання зобов'язання в натурі, зустрічне виконання, відповідальність за неналежне виконання) [2, с. 149]. Крім того, можливим є виникнення нового зобов'язання щодо відшкодування збитків, пов'язаних із розірванням договору. Отже, йдеться про припинення зобов'язань, прийнятих на себе сторонами договору на майбутнє. Вони припиняються в повному обсязі фактом розірвання договору. Тому з розірванням договору пов'язується й право сторін припинити подальше виконання таких зобов'язань і відмовитися від подальшого прийняття виконання від контрагента. Отже, з моменту розірвання договору відпадає й відповідальність за наступне його невиконання [5, с. 11]. Необхідною умовою розірвання договору є спрямованість волі сторони договору саме на його розірвання, що характеризує ці дії як вольові. Вольовий елемент виявляє себе в розірванні договору: за угодою сторін; за ініціативою однієї сторони (розірвання договору в судовому порядку). В окремих випадках припинення договірних зобов'язань у зв'язку з неможливістю виконання допускається в силу прямої вказівки закону (ст. 607 ЦК України).

Припинення договірних зобов'язань виконанням, проведеним належним чином, закріплено в ст. 599 ЦК України. Усі інші способи припинення зобов'язань, передбачені ст. ст. 600–609 ЦК України, майже завжди пов'язані з конфліктом інтересів сторін, особливо якщо йде мова про розірвання договору. Усі умови, передбачені сторонами в договорі, є обов'язковими для виконання. Проте виникають такі ситуації, коли необхідно внести зміни в договір або його припинити чи розірвати. Договір може бути розірваний у судовому порядку на вимогу однієї зі сторін. Розірвання в цьому випадку розглядається як припинення договірних зобов'язань. Оскільки одностороння відмова від виконання зобов'язань не допускається, розірвання договору може здійснюватися лише з підстав, передбачених законом або договором. Як правило, ці підстави є наслідком невиконання або неналежного виконання однією зі сторін своїх договірних обов'язків або обставин форс-мажорного характеру [8].

Перш ніж досліджувати поняття «припинення» та «розірвання» кредитного договору, визначимо, що потрібно розуміти під кредитним договором. Відповідно до ст. 1054 ЦК України, за кредитним договором банк або інша фінансова установа (*кредитодавець*) зобов'язується надати кошти (*кре-*

дит) позичальникові в розмірі та на умовах, установлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит і сплатити проценти. Дотримання письмової форми під час укладання кредитного договору є обов'язковим. Якщо письмової форми не дотримано, то такий договір визнається нікчемним (ст. 1055 ЦК України). З аналізу норм ЦК України можна стверджувати, що «припинення» вживається щодо зобов'язання (глава 50 ЦК «Припинення зобов'язання»), а «розірвання» – щодо договору (глава 53 «Укладення, зміна і розірвання договору»).

Укладений кредитний договір має виконуватися належним чином. Виконання договору полягає в здійсненні сторонами прав, виконанні ними обов'язків, що виникли із зобов'язання, заснованого на договорі. Однією з підстав припинення договірних відносин і є виконання сторонами умов договору. Якщо сторони належним чином виконали свої обов'язки в установлений строк відповідно до норм законодавства, а також вимог, передбачених договором, зобов'язання можна вважати припиненим.

Під кредитним зобов'язанням необхідно розуміти правовідношення, в якому одна сторона (кредитодавець) зобов'язується надати кошти другій стороні (позичальнику) у визначеному договором порядку та розмірі, а останній – повернути кредит зі сплатою процентів. І кредитодавець (банк чи інша фінансова установа), у свою чергу, має право вимагати від позичальника виконання обов'язку, який визначений кредитним договором. Тобто підставою виникнення кредитного зобов'язання є укладення кредитного договору.

Припинення правовідношення розглядається в цивільному законодавстві як спосіб захисту цивільних прав та інтересів (ч. 2 ст. 16 ЦК України). Одним із правових наслідків порушення зобов'язання є припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору (п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК України).

Право визначати, чи є вчинене правопорушення достатньою підставою для розірвання кредитного договору, у кожному конкретному випадку належить до компетенції суду. Розірвання є одним із варіантів припинення зобов'язань. «Розмежування підстав розірвання договорів від інших підстав припинення договірних зобов'язань сприятиме захисту прав та інтересів учасників цивільно-правових відносин» [7, с. 146]. У доктрині цивільного права була висловлена пропозиція закріпити в законодавстві право позичальника на дострокове розірвання кредитного договору внаслідок затримання переведення коштів на його рахунок, якщо кредит надається відповідно до відкритої кредитної лінії [8, с. 16].

На основі принципу свободи договору кредитний договір може бути розірваним за взаємною згодою сторін, а також на вимогу однієї зі сторін за рішенням суду. Кредитний договір може бути припиненим у зв'язку із закінченням терміну його дії, а також належним і реальним виконанням відповідних зобов'язань сторонами.

Учинення юридичних дій на виконання умов кредитного договору як будь-якого позикового зобов'язання обов'язково характеризується такою послідовністю: позичальник повинен повернути основний борг і відсотки лише після надання йому коштів кредитодавцем. Погашення кредиту вважається належним, якщо вчиняється протягом обумовленого строку в порядку календарної черговості платежів за механізмом, що відповідає обраній моделі виконання угоди, шляхом списання коштів із поточного рахунку позичальника, на який зараховується виручка від реалізації продукції, надання послуг, виконання робіт, або ж позичальник може перерахувати кошти зі свого основного рахунку, що знаходиться в іншому банку, платіжним дорученням. Фізична особа погашає платіж готівкою, перерахуванням коштів із депозиту, переказами [11, с. 165].

Контокорентній моделі кредитування притаманним є застосування такого непрямого способу погашення зобов'язання, як зарахування, який передбачає взаємне погашення зустрічних боргів і прав вимоги. Вимоги та зобов'язання по мірі їх виникнення автоматично перетворюються в статті дебету або кредиту. Залишок по рахунку і є тим зобов'язанням, яке визначається на момент регулювання рахунку на користь того з контрагентів, який має кредитове сальдо. Р. Сават'є наголошував на неточності змішування такої техніки із загальноцивільним зарахуванням, який допускається лише стосовно визначеної вимоги та зобов'язання, що зберігають свій індивідуальний характер [10, с. 429]. Залишок зобов'язання, що виявляється непогашеним, зберігає той же характер і ті ж гарантії, що були притаманні більшій із вимог.

За наявності в позичальника грошової вимоги до банку за іншим договором зарахування між ним і кредитодавцем може бути проведено за домовленістю сторін (договірне) або на вимогу однієї з них (примусове). Зокрема, значного поширення в банківській практиці набуло прийняття банком у заставу на забезпечення зобов'язань за кредитною угодою депозитів позичальника або його майнового поручителя [11, с. 166–167].

На підставі додаткової домовленості сторони можуть домовитись і про заміну платежу, наприклад, шляхом передачі кредитору у власність певного майна. Відповідно до ст. 600 ЦК України, зобов'язання може бути припиненим за згодою сторін унаслідок передання боржником кредиторіві відступного (грошей, іншого майна тощо). Наприклад, як відступне прийматиметься для кредитного договору майно. Також припинення кредитних зобов'язань можна розглядати як поєднання боржника і кредитора в одній особі. Прикладом може слугувати злиття двох комерційних банків, між якими укладено кредитний договір (ст. 606 ЦК України).

Щодо можливості застосування такого способу припинення зобов'язання, як «прощення» (ст. 605 ЦК України), то реалізація його кредитними організаціями, які позичають, як правило, позичені гроші, є негативною. Однак оскільки ризики та невідгдані

наслідки несе кредитор, то й такий спосіб є цілком допустимим.

Отже, договірне регулювання питань зміни і припинення кредитного договору має базуватись на загальних засадах, визначених ЦК України, і насамперед на принципі свободи договору.

Досить часто на практиці під час вирішення кредитних спорів суди допускаються помилки, а саме ототожнюють позовні вимоги про дострокове стягнення кредиту відповідно до ч. 2 ст. 1050 та ч. 2 ст. 1054 ЦК України або про звернення стягнення на заставлене майно з розірванням кредитного договору. Ст. 651 ЦК України передбачає підстави для зміни або розірвання договору. У судовому порядку ці питання вирішуються, якщо сторони договору не досягли згоди й одна із заінтересованих сторін звернулася з вимогою до суду з двох підстав: має місце істотне порушення договору другою стороною; наявні інші випадки, встановлені договором або законом (ч. 2 ст. 651 ЦК України). Натомість у ч. 3 ст. 651 ЦК України зазначено, що й без звернення до суду договір вважається розірваним або зміненим у силу самого факту односторонньої відмови від договору в повному обсязі або частково (якщо таке право передбачене договором чи законом).

Судова практика виходить із того, що в силу зазначених правових норм, за загальним правилом, розірвання договору припиняє його дію на майбутнє й не скасовує сам факт укладення та дії договору включно до моменту його розірвання, а також залишає в дії окремі його умови щодо зобов'язань сторін, спеціально передбачені для застосування на випадок порушення зобов'язань і після розірвання договору, виходячи з характеру цього договору, за яким кредитор повністю виконав умови договору до його розірвання.

Звернення до суду з вимогою про дострокове повернення всіх сум за кредитним договором у зв'язку з порушенням умов договору, згідно з ч. 2 ст. 1050 ЦК України, не означає односторонньої відмови від договору, а є наслідком невиконання чи неналежного виконання боржником своїх договірних зобов'язань. Це спосіб цивільно-правової відповідальності боржника. Надалі в разі невиконання рішення суду в кредитора виникає право стягувати суми, передбачені ч. 2 ст. 625 ЦК України, оскільки зобов'язальні правовідносини не припинилися. У ст. 599 ЦК України зазначено, що зобов'язання припиняються його виконанням, проведеним належним чином (а не в силу ухвалення рішення суду).

Відповідно до ст. 607 ЦК України, зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна зі сторін не відповідає. Якщо боржник помер, то в силу ст. 1282 ЦК України спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного в спадщину. Спадкоємці несуть зобов'язання погасити нараховані проценти, штрафи тільки в тому випадку, якщо вони вчинені позичальником (спадкодавцем) за життя. Інші нараховані зобов'язання фактично не пов'язані з особою пози-

чальника й не можуть присуджуватися для сплати спадкоємцям. На поручителів може бути покладено обов'язок щодо належного виконання зобов'язання за кредитним договором у випадку смерті позичальника лише за наявності в позичальника правонаступника, який прийняв спадщину, і згоди поручителя відповідати за нового боржника, зафіксованих у тому числі й у договорі поруки про згоду відповідати за виконання зобов'язання перед будь-яким новим боржником у випадку переведення боргу за забезпечуваним зобов'язанням.

Шляхом узагальнення судової практики були встановлені обставини, які мають юридичне значення для правильного вирішення спору між кредитором, спадкоємцем і поручителем про стягнення заборгованості за кредитним договором у випадку смерті боржника: прийняття спадкоємцями спадщини; наявність і розмір спадкового майна; згода поручителя відповідати перед кредитором за будь-якого нового боржника; невиконання чи неналежне виконання позичальником зобов'язань за кредитним договором; висунення позову до поручителя в межах строку, визначеного законодавством (ст. 1281 ЦК України) [15].

Коли ми говоримо про розірвання договору, то таке розірвання допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Також договір може бути розірваний за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, установлених договором або законом. Договором може бути передбачено право на односторонню відмову від договору в повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом (ст. 651 ЦК України). Тобто з норми цієї статті випливає, що кредитний договір може бути розірваний за згодою сторін у будь-який момент на їхній розсуд, якщо вони не передбачили в кредитному договорі інше. Із цього приводу М.І. Брагінський пише: «Наділення сторін настільки широкою можливістю визначати долю договору становить одне з прямих виражень договірної свободи: ті, хто володіє правом із власної волі укладати договір, повинні бути в принципі так само вільні в питаннях про його розірвання або зміну окремих договірних умов» [3]. Із цим твердженням неможливо не погодитись.

Договір може бути розірваний у зв'язку з істотною зміною обставин, якими сторони керувалися під час укладення договору, за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не випливає із сутності зобов'язання. *Зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах.* Якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність до обставин, які істотно змінилися, або щодо його розірвання, договір може бути розірваним за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності одночасно чотирьох умов, передбачених ч. 4 ст. 652 ЦК України, а саме: 1) в момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не

настане; 2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення за всієї турботливості й обачності, які від неї вимагалися; 3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала під час укладення договору; 4) із сутності договору або звичаїв ділового обороту не випливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона. З огляду на викладене постає питання про те, чи припиняється у зв'язку з припиненням чинності договору саме зобов'язання як правовідношення. У цьому аспекті важливим може виявитися зміст ч. 4 ст. 631 ЦК України, згідно з якою закінчення строку договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору. Зміст наведеної норми дає підстави для цілком логічного висновку про те, що, незважаючи на припинення чинності договору, кредитор у разі порушення його прав має право на застосування до сторони-порушника заходів цивільно-правової відповідальності. Тобто з припиненням чинності договору певні правові зв'язки в контексті положень ч. 4 ст. 631 ЦК України мають зберігатися. Ст. 526 ЦК України визначено загальні умови виконання зобов'язання, а саме: зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов і вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що зазвичай висуваються. Відповідно до ст. 599 ЦК України, зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Так, наприклад, особа звернулася до суду за позовом до банку про припинення правовідносин за кредитним договором шляхом його розірвання. Сутність справи зводилася до такого: між банком і позивачем було укладено кредитний договір, пізніше додатково угодою до основного кредитного договору були внесені зміни – збільшено процентну ставку. У рахунок забезпечення виконання зобов'язання за кредитним договором між кредитором і позивачем було укладено договір іпотеки. У кредитному договорі сторони прописали пункт, яким дозволили банку вимагати дострокового погашення позичальником заборгованості за кредитом, нарахованих процентів за користування кредитом, неустойки, відшкодування збитків у випадках невиконання позичальником умов цього договору та/або договорів застави/іпотеки. Таке дострокове погашення має бути здійснене позичальником не пізніше 30 календарного дня з дня надіслання позичальнику відповідного повідомлення від кредитора з вимогою дострокового погашення. Позивач посилався на це твердження

як умову розірвання кредитного договору банком, так як банк висловив бажання розірвати договір, оскільки позичальнику було надіслано вимогу про дострокове повернення кредиту. Це не може слугувати свідченням бажання банку розірвати кредитний договір, а є лише правом банку, що виникло в нього внаслідок невиконання позичальником умов кредитного договору. У задоволенні позову судом відмовлено повністю. Суд посилався на ч. 2 ст. 652 ЦК України, відповідно до якої розірвання спірного договору в судовому порядку є можливим лише за умови доведення істотного порушення договору другою стороною або з підстав, установлених ч. 2 ст. 652 ЦК України, за умови одночасної наявності наведених у цій частині умов. Позивачем не доведено тих обставин, які могли б бути підставою для розірвання договору в судовому порядку, а саме: істотного порушення кредитного договору банком або істотної зміни обставин, якими сторони керувалися під час укладення договору [18].

Отже, припинення кредитного зобов'язання можливе виконанням, проведеним належним чином. Під припиненням кредитного зобов'язання необхідно розглядати припинення всіх прав та обов'язків сторін такого зобов'язання, а саме: кредитора щодо надання коштів позичальнику в розмірі та на умовах, установлених договором, і повернення коштів (кредиту) позичальником у визначений кредитним договором термін і сплати процентів за надання кредитором коштів, а також прав та обов'язків сторін, які впливають із усіх інших умов, установлених кредитним договором.

Висновки. Терміни «розірвання кредитного договору» та «припинення кредитного зобов'язання» не можна розглядати як тотожні, оскільки розірвання договору не тягне негайного припинення кредитного зобов'язання. Розірвання договору припиняє його дію на майбутнє, але не скасовує факт укладення та дії договору включно до моменту його розірвання, а також залишає в дії окремі його умови щодо зобов'язань сторін, спеціально передбачених для застосування на випадок порушення зобов'язань і після розірвання договору, з огляду на характер цього договору, за яким кредитор повністю виконав умови договору до його розірвання. Це положення впливає з ч. ч. 3, 4 ст. 653 ЦК України (якщо договір змінюється або розривається в судовому порядку, зобов'язання змінюється або припиняється з моменту набрання рішенням суду про зміну або розірвання договору законної сили, сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блащук А.М. Припинення договірних зобов'язань у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А.М. Блащук ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 195 с.
2. Бородовський С.О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.О. Бородовський ; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2005. – 211 с.
3. Брагинский М.И. Договорное право. Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М. : Статут, 1997. – С. 359.

4. Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран : сборник норм. актов. – М., 1986. – 224 с.
5. Заменгоф З.М. Изменение и расторжение хозяйственных договоров / З.М. Заменгоф. – М. : Юрид. лит., 1966. – 210 с.
6. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.
7. Коссак В.М. Розірвання, зміна і припинення договорів / В.М. Коссак // Матеріали VIII регіон. наук.-практ. конф. «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні». – Л., 2002. – С. 145–146.
8. Коссак В.М. Співвідношення категорій «розірвання» та «припинення» договірних зобов'язань / В.М. Коссак // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 34–36. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2002_2_11.
9. Кулагин М.И. Избранные труды / М.И. Кулагин. – М. : Статут, 1997. – 330 с.
10. Лепех С.М. Кредитний договір : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.М. Лепех ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 204 с.
11. Процьків Н.М. Правове регулювання розірвання цивільно-правових договорів за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н.М. Процьків. – К. : Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2003. – 19 с.
12. Пугинский Б.И. Коммерческое право России / Б.И. Пугинский. – М. : Юрайт, 2000. – 314 с.
13. Ромащенко І.О. Зміна та припинення цивільного правовідношення як способи захисту цивільних прав / І.О. Ромащенко. – К. : Алерта, 2016. – 242 с.
14. Советское гражданское право / под ред. О.А. Красавчикова. – М. : Высшая школа, 1968. – Т. 1. – 1968. – 519 с.
15. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/>.
16. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права / К. Цвайгерт, Х. Кетц. – М. : Международные отношения, 1998. – Т. 2. – 1998. – 512 с.
17. Цивільний кодекс України. Коментар / за ред. Є.О. Харитонова та О.М. Калітенко. – Х. : Одиссей, 2003. – С. 431.
18. Справа № 522/1112/16-ц від 26 квітня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57666901>.